

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2005 | ÅRGÅNG 9

Bokförlaget THALES

MICHAEL IGNATIEFF: *The Lesser Evil. Political Ethics in an Age of Terror*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004
Per Bauhn

DEN GLOBALA TERRORISMEN utgör ett såväl fysiskt som moraliskt hot mot demokratier. Det fysiska hotet handlar om människor som dödas eller lemlästas i atentat liknande de som under de senaste åren drabbat New York, Bali, Istanbul, och Madrid. Det moraliska hotet handlar om risken att demokratierna gör avkall på öppenhet och respekt för mänskliga rättigheter i sin strävan att värja sig mot terrorismen.

Demokratier antas kunna förena majoritetsstyre med respekt för individers värdighet och rättigheter. Ställda inför ett terroristiskt hot kommer dessa värden lätt i konflikt med varandra. Majoriteten kräver trygghet och handlingskraftiga politiker. I sin ambition att leva upp till majoritetens önskemål, och under intryck av dramatiska händelser som al-Qaidas angrepp på New York den 11 september 2001, är det frestande för politiker att tillgripa undantagslagstiftning som kan beröva individer deras rättssäkerhet.

Dilemmat att väga den gemensamma säkerheten mot respekten för individers fri- och rättigheter behandlas av Michael Ignatieff i hans nya bok, *The Lesser Evil. Political Ethics in an Age of Terror*. Ignatieffs argument, aviserat i titeln på hans bok, är att konflikten mellan majoritetsintresse och individrättigheter skall hanteras utifrån en princip om att välja den mindre onda utvägen. Detta kan vid första påseende se ut som en sorts negativ utilitarism, där man skall välja det handlingsätt

som ger så få eller små negativa effekter som möjligt för alla berördas intressen. Men sådan är inte Ignatieffs idé om det mindre onda.

För det första handlar det inte om att minimera negativ kollektiv intressetillfredsställelse i största allmänhet, utan om att säkerställa *samhällelig säkerhet*. Ignatieff hävdar inte att det är i sin ordning att diskutera åsidosättande av individers rättigheter närhelst det ligger ett kollektivt intresse i vågskålen.

För det andra tänker sig Ignatieff gränser för de uppoffringar som kan rättfärdigas med hänvisning till principen om det mindre onda. Bortom dessa gränser är det inte acceptabelt med ytterligare inskränkningar i fri- och rättigheter, även om det skulle vara fallet att sådana inskränkningar skulle ge än mer samhällelig säkerhet.

Demokratin är, skriver Ignatieff, mer än bara procedurer. Vi bryr oss om våra demokratiska samhällen eftersom de skyddar sina enskilda medlemmars rättigheter och dessa rättigheter »sätter gränser för vad majoriteten kan göra, eftersom vi antar att det största antalets största goda inte ensamt skall avgöra alla politiska frågor» (s. 167). Demokratin som *politisk identitet* för ett samhälle innebär ett åtagande för detta samhälle att försvara individers värdighet. Detta kommer till uttryck i en rättsordning där man betraktas som oskyldig till dess motsatsen är bevisad, har rätt till en rättvis rättegång, och döms i enlighet med lagar som ens valda representanter har beslutat om efter öppen debatt och i enlighet med majoritetsprincipen.

Men samtidigt gäller också, som Robert Jackson, domare i USA:s Högsta Domstol, en gång påpekade, att »författ-

ningen är ingen självmordspakt». Det vill säga, demokratin får inte avhända sig möjligheten att effektivt försvara sig själv under extrema omständigheter, bara för att den är rädd för att trampa på någon av de rättigheter som medborgarna normalt tillerkänns under fredstid. Extrema omständigheter kan fordra extrema åtgärder. Men om ett demokratiskt samhälle vill slå vakt om sin moraliska identitet och inte hemfalla åt t.ex. det urskillningslösa våld som utmärker de terrorister man bekämpar, så måste även de extrema åtgärderna ha sina gränser.

Ignatieff diskuterar två typer av sådana gränser. Den ena gäller *hur* den verkställande makten fattar beslut om undantag från de regler som gäller i fredstid. Den andra handlar om själva *innehållet* i dessa undantag.

När det gäller demokratisk undantagslagstiftning i samband med terrorhot argumenterar Ignatieff för vikten av att sådan lagstiftning skall underkastas *offentligt rättfärdigande* och att den skall vara *tidsbegränsad*. En regering måste visa inför parlamentet, en domstol, eller allmänna opinionen, att de inskränkningar i medborgerliga fri- och rättigheter som man avser att besluta om faktiskt är till gagn för samhällets långsiktiga frihet och säkerhet. Och just därför att det handlar om *undantag* från gällande rättsnormer, så måste regeringen från början ange en tidpunkt då man skall återgå till normala förhållanden, eller åtminstone då parlamentet skall ta ställning till om undantagen skall förlängas eller ej.

När det gäller innehållet i de åtgärder som det mindre ondas princip rättfärdigar i kriget mot terrorismen, så diskuterar Ignatieff fyra olika fall: (1) att ta misstänkta terrorister i förvar utan rättegång; (2) att döda terrorister; (3) att utsätta misstänkta terrorister för »intensiva förhör»; (4) att inleda krig i förebyggande syfte mot stater som sprider massförstörelseteknologi till terrorister.

Principen om det mindre onda kan försvara att man tar misstänkta terrorister i förvar utan rättegång, om det är nödvändigt för att utreda vilket hot de utgör. Men ingen skall drabbas av sådana ingrepp enbart på grund av sin etnicitet eller religionstillhörighet, utan bara som en följd av vad man faktiskt *gjort*. De frihetsberövade skall också ha tillgång till juridiskt ombud och deras fängslande skall i efterhand kunna underkastas prövning i domstol.

Att döda terrorister kan vara ett legitimt mindre ont, under förutsättning att (1) ett mindre våldsamt alternativ som t.ex. arrestering utsätter den demokratiska statens personal för fara, och (2) det föreligger information om att terroristerna i fråga planerar en omedelbart förestående attack som inte kan stoppas på annat sätt, och (3) alla rimliga åtgärder har vidtagits för att förhindra att oskyldiga civila skadas i samband med tillslaget mot terroristerna.

Resonemanget kring »intensiva förhör» är belysande för Ignatieffs tolkning av principen om det mindre onda. »Intensiva förhör» av misstänkta terrorister innebär att man utsätter dem för stressande desinformation, eller att man hindrar dem från att sova, men dock inte i en sådan omfattning att sömnförlusten »resulterar i skador på mental och fysisk hälsa» hos de förhörda (s. 141). Ignatieff är nämligen angelägen att upprätthålla en skiljelinje mellan »intensiva förhör» och tortyr. Enligt hans synsätt övergår förhörsmetoden i tortyr när den inbegriper fysiskt våld mot fången, i form av t.ex. slag, nedsänkning i vatten, elchocker, eller fastspänning i plågsamma ställningar. Tortyr är kategoriskt förkastligt, enligt Ignatieff, och han avvisar tanken att principen om det mindre onda skulle kunna legitimera tortyr.

Han noterar en tänkbar invändning, som säger att om man redan gått med på att det kan vara försvarbart att döda terro-

rister, så borde det också vara försvarbart att tillfoga dem fysiskt lidande, åtminstone så länge fången inte dör av tortyren. Men, säger Ignatieff, det är skillnad mellan att ta ett liv och att kränka ett liv. Här anar man ett kantianskt resonemang om skillnaden mellan att behandla en människa som ett autonomt och rationellt ansvarigt mål i sig (att döda en terrorist som avser att döda oss) och att behandla henne som blott ett medel (att misshandla henne för att få fram information).

Ignatieff väljer emellertid att formulera sin distinktion i termer av en demokratis moraliska identitet. En demokrati definierar sig själv som en politisk gemenskap baserad på respekt för individens värdighet. Att tortera fångar är oförenligt med denna självbild. Tortyr är i stället något man kan förvänta sig från stater som betraktar individen som förbrukningsmaterial, som Hitlers Tyskland eller Stalins Sovjetunionen. Så medan »intensiva förhör» kan försvaras som ett mindre ont (det är ett mindre ont att en terroristmisstänkt förlorar några natters sömn än att myndigheterna förblir ovetande om t.ex. ett förestående attentat mot parlamentet), så kan inte tortyr försvaras på samma sätt.

En kritiker skulle här kunna invända, att om tortyr av ett par fångar skulle kunna röja attentatsplaner och därmed rädda livet på tusentals människor, så borde väl också denna tortyr kunna klassas som ett mindre ont. Men Ignatieff lägger förlusten av demokratins moraliska identitet i vågskålen. En demokrati som torterar fångar har förrätt de värden som gör den moraliskt överlägsen sina terroristiska fiender. Terrorister behandlar människor som förbrukningsmateriel och är okänsliga för vilka eller hur många som blir deras offer. En demokrati som är värd att slåss för får inte hemfalla åt samma människosyn.

Principen om det mindre onda representerar alltså en *deontologisk* konsekven-

tialism, snarare än en utilitaristisk konsekventialism. Konsekvenser har betydelse, men bara till en viss gräns, en gräns som andras moraliska rättigheter förbjuder oss att överskrida.¹

Men problemet med principen om det mindre onda och distinktionen mellan »intensiva förhör» och tortyr handlar kanske inte så mycket om teoretisk konsistens som om praktisk tillämpning. Om man redan gått med på att det är moraliskt acceptabelt att hålla en fånge vaken, kan det då vara fel att ruska om honom när han faller i sömn? Och om man får ruska om honom, kan man då inte också ge honom en enstaka örfil för att få honom att koncentrera sig? (Sömnförlusten försämrar ju koncentrationsförmågan.) Och om den enstaka örfilen är tillåten, varför då inte två örflar när det är extra viktigt att fången skärper sig? Och så rullar det på utför det sluttande planet och omärkligt har det »intensiva förhöret» övergått i regelrätt tortyr. Ignatieff är medveten om detta problem och pekar på vikten av att förhörspersonalen är disciplinerad och står under insyn och kontroll från rättsväsendet. Men gränsdragningsproblemet förefaller kvarstå, hur disciplinerade och övervakade förhörsledningarna än är.

Ignatieffs diskussion av förebyggande krig för att förhindra en stat att sprida massförstörelseteknologi till terrorister får givetvis extra aktualitet mot bakgrund av att just sådana argument åberopades inför den amerikanska interventionen i Irak våren 2003. Ignatieff kritiserar de amerikanska och brittiska regeringarna för att ha vilselett sina medborgare genom att påstå att Irak redan *förfogade* över massförstörelsevapen. Han hade hellre sett ett argument om nödvändigheten av att hindra Irak från att *utveckla* sådana vapen. Ignatieff ser det som legitimt att angripa »skurkregimer med en historia av internt förtryck och extern aggression» (s. 164) för att förhindra dem att förvärva

eller till terrorister överföra tekniker för massförstörelsevapen. Men hotet om sådant förvärv och överförande måste vara omedelbart överhängande och påvisbart.

Sådana förebyggande krig kan, enligt Ignatieff, riktas mot ett mycket litet antal stater som *ännu inte* besitter massförstörelsevapen. Skulle dessa stater väl lyckas få tillgång till sådana vapen, så skulle ett krig mot dem bli så kostsamt i termer av människoliv att det inte går att försvara utifrån principen om det mindre onda. Viktigt är också, noterar Ignatieff, att man har en strategi för vad som skall ske efter kriget. Tillståndet i en besegrad skurkstat måste bli bättre, inte sämre, efter ett förebyggande krig. Demokrati skall ersätta tyranni.

I detta sammanhang tar Ignatieff avstånd från det strategiska tänkande som under det kalla kriget fick USA och Sovjetunionen att finansiera och utrusta repressiva regimer och terroriströrelser i syfte att göra livet surt för varandra. Ett långsiktigt ansvar för demokratiseringen av världen och förhindrandet av spridningen av såväl terroristiska ideologier som teknologier för massförstörelsevapen fordrar en annan strategi än »min fiendes fiende är min vän». Men just denna del av Ignatieffs resonemang pekar på vikten av att komplettera principen om det mindre onda med ytterligare någon moralprincip. Det är nämligen inte uppenbart att inte just principen om det mindre onda spelade en stor roll i det kalla krigets politiska cynism. Stormakternas företrädare såg helt enkelt stödet till skurkregimer och skurkgrupper som ett mindre ont än att den andra sidan skulle få övertaget i den pågående kraftmätningen. Men om man lever efter tesen »min fiendes fiende är min vän» så hamnar man förr eller senare i säng med mycket olustiga partners. (Samma observation gäller ju för de kritiker av USA:s krig i Indokina som band upp sig så hårt för ett ovillkorligt stöd till

USA:s motståndare i kriget att de senare fann det svårt att ta avstånd från Pol Pots mördarregim i Kambodja.)

På samma sätt som det finns gränser för tillämpningen av principen om det mindre onda när det gäller den demokratiska statens val av mål och medel, så borde det finnas en motsvarande gräns när det gäller vilka man allierar sig med i försvaret av demokratiska värden. Liksom erövringskrig är ett uteslutet mål och tortyr ett uteslutet medel, så skulle den saudiska kungafamiljen och den pakistanska säkerhetstjänsten vara uteslutna allierade. Med ett sådant förbehåll skulle man också uppmuntra sökandet efter *långsiktigt* stabila lösningar på internationella problem och minska risken för att revolter mot auktoritära regimer också blir revolter mot demokrati och västerländska tänkesätt i allmänhet.

→

Per Bawn, professor i praktisk filosofi vid Högskolan i Kalmar

Not

1 För den som finner termen »deontologisk konsekventialism» motsägelsefull, se Alan Gewirth, *Reason and Morality*, Chicago: The University of Chicago Press, 1978, s. 216: »För den deontologiske konsekventialisten är en våldshandling mot andra personer berättigad, inte om dess konsekvenser (...) kommer att bidra till att förverkliga mer gott än något annat alternativ, utan snarare om handlingen, riktad mot förövaren av en allvarlig orättvisa, kommer att avlägsna eller avhjälpa denna orättvisa utan att leda till värre orättvisor, och endast om det är helt klart att den allvarliga orättvisan inte kan avlägsnas på annat sätt.»